

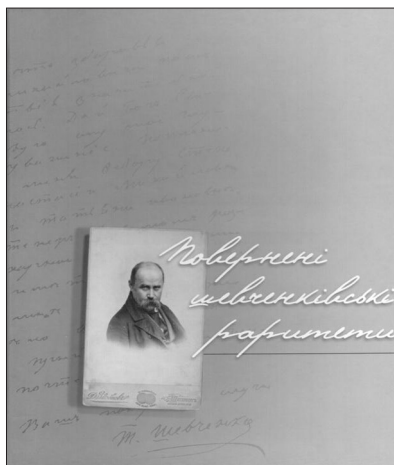
РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

В.Д. НАРІВСЬКА,

*доктор філологічних наук, професор
кафедри зарубіжної літератури*

Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Рецензія на книгу «Повернені шевченківські раритети» / авт. проекту С. Гальченко; упорядкування, наук. опис колекції, примітки С. Гальченка, Н. Лисенко. – Дніпродзержинськ: Видавничий дім «Андрій», 2010. – 288 с., 514 іл.

У 2014 р. світова спільнота святкуватиме знаменну дату – 200-річчя з дня народження Тараса Григоровича Шевченка. Цій події присвячені значні проекти Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка Національної академії наук України. Ініціатором найбільш цікавих з них є Сергій Анастасійович Гальченко – відомий і за межами України вчений, дослідник багатогранної шевченкової творчої спадщини, що сприяє зміцненню суто наукової позиції щодо «проблеми Т. Шевченка» всупереч наявним популістським тенденціям.

Книга «Повернені шевченківські раритети» – унікальне видання, що становить величезну цінність не тільки для української культури. Воно містить репродукції оригінальних гравюр, рукописів, фотографій, листів, унікальних видань (першого «Кобзаря» 1840 р., декілька самописних рукописних «Кобзарів», які розповсюджувалися

серед читачів у другій половині XIX ст.) і численні інші не менш унікальні матеріали – загалом 514 ілюстрацій. Кожен з цих матеріалів уже становить велику цінність, як і все, що пов'язане з життям та творчою долею поета й художника. Але у цих матеріалах особлива доля. У видання увійшла найбільш цікава частина гравюр, рукописів, фото, видань та листів Т. Шевченка, а також документів і матеріалів, що були вивезені з України у жовтні 1943 р. тодішнім директором Будинку-музею Т. Шевченка Андрієм Терещенком. Про складну долю директора музею, пережиті ним випробування, про його подвижницький шлях, життя, що було присвячене меті збереження музейної колекції, її мандри по світу і про процес тривалого повернення в Україну, що розпочався у 1992 р. і завершився лише у 2006-му (майже 15 років) – розповідає у передмові до видання С. Гальченко. Вчений виклав великий фактичний матеріал про долю музею у роки Великої Вітчизняної війни, коли геть не всі шевченківські архіви та музейні експонати були евакуйовані до Башкірії та Сибіру перед фашистською окупацією Києва. Значну частину цих скарбів було залишено напризволяще, як і директора Андрія Терещенка, його дружину Любину та декілька співробітників. Саме вони й зайнялись порятунком колекції, оскільки, як відомо, після стрімкої капітуляції Києва та приходу гітлерівців центр міста стрясали вибухи, пожежі. Постраждав і Будинок-музей. Проте А. Терещенку та його співробітникам вдалося зберегти колекцію і всупереч складним умовам окупації протриматись до осені 1943 р. «Напівпухлий від голодування й хворий, підпирючись двома ціпками, він (А. Терещенко – В.Н.) заходився коло того музею, пошквив у ньому всі вікна, поновив експозицію з етикетками і отримав дозвіл відкрити музей-будинок

для відвідування. Але зима була люта, все замерзло, палива не було. Харчів також майже не було – давали хліб з молотого несіяного проса», – писала у своїх спогадах Любина Терещенко, які цитує С. Гальченко.

Потім розпочалась сповнена пригод і таємниць одисея шевченківських раритетів. А. Терещенко намагався зберегти колекцію не тільки від знищення, але й від безслідного зникнення, тому прийняв рішення відправити її до Праги, до університету, але не мав для цього ані коштів, ані транспорту. Але у німців були, безумовно, свої плани. Тому шевченкіану було розкидано по Європі. Насилу А. Терещенку вдалось частково дізнатися, куди й що було вивезено. Так, частина колекції опинилась у Познані, але його до неї так і не допустили. Намагаючись зберегти ті цінності, що в нього були, А. Терещенко йшов на Захід (Словаччина, Австрія, Німеччина). У 1951 р. зі всім, що мав, – знайденим та збереженим – А. Терещенко зміг виїхати до США. Матеріали розійшлися по українських закладах Америки і Канади, оскільки перебування подружжя Терещенків за океаном було нелегким. За своїм фахом вченим так і не довелося працювати, але зберегти деякі, найдорожчі, вивезені з Києва у 1943 р., раритети вони змогли. Здійснилася і мрія подружжя – цінності повернулися в Україну, і у 2006 р. експонувалися (вперше після 1943 р.!) у Київському Будинку-музеї Т.Г. Шевченка.

Розповідь про долю А. Терещенка, про воєнні та повоєнні мандри колекції, що є народним надбанням, перетинається із викладенням фактів подвижницької діяльності вчених, які за радянських часів змогли зберегти та збагатити музейну шевченкіану, – академіка Миколи Білешевського і професора Данили Щербаківського. Доля їх склалася трагічно. Ще у 1924 р. М. Білешевського звільнили від керівництва музеєм (тоді ще Всеукраїнським історичним), незабаром він помер, а Д. Щербаківський, вчений-музейник від Бога, не витримав того, що відбувалось, і наклав на себе руки у 1927 р. Музеєм заволоділи люди випадкові, які не змогли евакуювати колекцію у 1941 р.

Людські долі видатних вчених-професіоналів, що жертвували життям заради збереження шевченкіани, нерозривно пов'язані не тільки між собою, але і з долею раритетів, і без них не сприймаються. Видання, що підготували С. Гальченко та Н. Лисенко, становить не тільки культурну, але й високо наукову цінність, у ньому втілена одна із найцікавіших наукових концепцій – «культурної пам'яті про минуле» (за Я. Ассманом), що передбачає наявність явищ «довгочасності» існування нації. Ця пам'ять і зв'язок відчутна у книзі не тільки у логічних ланках-переходах від однієї теми до іншої, але й у викладеній цілісності, яка не має часових обмежень.

В альбомній частині видання представлені репродукції оригінальних гравюр Т. Шевченка «Вірсавія» та «Приятелі» з дарчими авторськими надписами братам Михайлу та Федору Лазаревським, автографи фрагментів вірша «До Основ'яненка» і поеми «Івань Підкова» з редакторськими правками П. Куліша, зажиттєві фото поета, рідкісні фотографії його сучасників, родичів, дослідників та шанувальників його творчості.

Як відомо, одним з найбільш закритих, крамольних у шевченкіані радянських часів було питання про перепоховання Шевченка. Про це не дозволялося не тільки говорити або писати, але й приходити до пам'ятників поету в цей травневий день. У книзі, в розділі «Меморія» представлені дорожні замальовки художника Григорія Честахівського про перепоховання тіла Т. Шевченка, його перевезення із Петербурга до Києва, поховання у Каневі, а також фотокопія його малюнка могили поета на Смоленському цвинтарі у Петербурзі, опис малюнків, які залишилися після смерті в його помешканні, спогади поета, списки учасників поховальної процесії (у травні 1861 р.), замальовки панахиди в Успенському соборі, первісного виду могили Т. Шевченка, інтер'єра хати доглядача могили на Чернечій горі у Каневі та багато іншого.

Особливу увагу привертає розділ «Рідні. Друзі. Послідовники. Дослідники» і та його частина, що містить портрет батька поета, написаний Шевченком, фото братів поета Йосипа й Микити, троюрідного брата Варфоломея Шевченка, а також Андрія Варфоломейовича Шевченка. У цьому розділі розміщені фото М. Костомарова, П. Куліша, багатьох інших діячів української культури, серед яких Ганна Барвінок, І. Нечуй-Левицький та ін.

«Шевченківський Київ» – розділ, який приваблює вишуканістю підібраних старовинних літографій, майстерно виконаних, що закарбували та випромінюють красоти велично-

го Києва та неоглядність київських далей часів Т. Шевченка. Тематично пов'язаний із ним і розділ «Простір», в якому розкривається смисл унікального явища – шевченкового простору з фотозображенням групи музеїв на батьківщині поета у селах Моринці і Кирилівка, зроблених у травні 1935 р., на жаль, вже тільки із загальним видом садиби, де народився Т. Шевченко, зруйнованої хати в садибі, де мешкав поет, з пам'ятником на місці тієї хати, з видами сільського простору в різних ракурсах. Прикрий факт, що місце народження, дитячих років життя Шевченка, вже тільки позначене, безумовно, викликає ностальгію за втраченим, за зниклими географічними культурними раритетами. Але розташування знімків, їх компонування створюють масштабний, величний географічний образ шевченківського краю з вельми широким, об'ємним контекстом. Цей простір, явлений крізь фотографічну цілісність, несе в собі потужне ідеологічне навантаження на всі часи. Місце приходу у світ Генія стає як своєрідне анізотропне середовище, що здатне перетворити і світ, і людину, яка з ним стикнулася. Вона, ця частина, ніби здіймається і над матеріалами про Будинок-музей у Києві, про меморіальний комплекс у Каневі, про скульптурну шевченкіану, яскравими прикладами любові до поета і навіть «нелюбові» (звертає на себе увагу така смілива назва розділу з документальним підтвердженням тривалої боротьби царської влади з поетом і художником до самої заборони творити).

Упорядники видання наголошують, що в ньому наявні найбільш цікаві матеріали. У примітках до кожного документа представлений максимальний обсяг інформації. Проте за задумом передбачається більш детальна й глибока їх обробка.

До культурного та наукового ужитку України повернений безцінний матеріал. Спільна праця Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка з Українською Вільною Академією наук у США, Американським посольським фондом збереження культурної пам'яті вилилася у прекрасне видання, здійснене Видавничим домом «Андрій».

Величезний обсяг роботи здійснено відомими вченими Наталією Лисенко та заступником директора Інституту літератури Сергієм Гальченком – науковий опис колекції, примітки, ретельно і з любов'ю підібраний матеріал.

У вступній до видання статті С.А. Гальченко – у недалекому минулому директор Будинка-музею Т. Шевченка, – підсумовуючи багатолітні зусилля з повернення цінностей, не без смутку відзначив: «В Україну повернулися шевченківські раритети, але це лише невеличка часточка того, що було зібрано в довоєнні роки, а решту ще треба шукати у США, в Європі. Варто продовжити пошуки у Львові, а потім шукати в Польщі, у Познані». Схоже, шевченківські раритети поповнили список зниклих за роки війни цінностей разом з янтарною кімнатою, сліди якої загубились у світі, рукописами А. Чехова, які хтось бачив в одному з домашніх архівів США, з нібито загубленими полотнами М. Башкірцевої...

Робота передбачається багаторічна. Але те, що вже видане, вражає долученням до високого духовного світу української культури.